

Ігор Добрянський, доктор педагогічних наук, професор, ректор
Кіровоградського інституту регіонального управління та економіки

РИНОК ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

На сьогодні немає чіткої дефініції “освітні послуги” та “ринок освітніх послуг”, гостро стоїть проблема взаємозв’язку ринку освіти та ринку праці. В економічній теорії визначення ринку освітніх послуг варіюють від “механізму саморегуляції попиту й пропозиції” до “системи взаємовідносин споживачів і виробників освітніх послуг”. Аби краще зрозуміти особливості взаємовідносин освіти і ринку, слід з’ясувати, що є елементами такої системи взаємовідносин, іншими словами, хто є її учасниками (суб’єктами, агентами), виявити та проаналізувати особливі інтереси кожного з суб’єктів, які формують ситуацію на ринку освітніх послуг.

Постановка проблеми. Радикальні перетворення в Україні, насамперед у її економіці, супроводяться суперечливими тенденціями включення вищої школи в нові економічні відносини. Складність цього процесу зумовлена самою природою вищої освіти, специфіка якої полягає у тому, що вона реалізує не тільки інструментальну функцію відтворення висококваліфікованих, професійних кадрів, але й інші функції: соціальної мобільності, нарощування інтелектуального потенціалу суспільства, розповсюдження найбільш соціально значущих культурних норм тощо. Іншими словами, вища освіта розв’язує різнопорядкові задачі: соціальні, політичні, індивідуально-особистісні та ін. При дослідженні процесів включення української вищої школи в ринкове середовище часто недооцінюється багатоаспектний характер її функціонування. Тому висловлюються різні думки як в теоретичному обґрунтуванні шляхів реформування, так і в оцінці вже здійснених перетворень вищої школи.

Що ж таке освітній ринок (ринок освітніх послуг)? Чи є освіта звичайним товаром, який продається та купується? Яка ціна освіти в сучасних умовах?

Ці питання – в центрі дискусій, що відбуваються в світовій спільноті і тому, безсумнівно, заслуговують пильної уваги та вивчення [5].

Учасники дискусій виявляють велике розмаїття позицій, які назагал розпадаються на дві групи інтересів – прибічників і супротивників глобалізації освіти. Перші вказують на неминучість в умовах формування глобального ринку реалізації у сфері вищої освіти ідеї, випродукованої “найкращими американськими університетами: “висока якість навчання”, в основі якого лежать знання, що найширше використовуються, добре продаються і швидко

досягаються (або просто сертифікуються)... Єдине, чим, мабуть, має займатися вища освіта – це продавати товари і послуги ринку, як це відбувається в будь-якому бізнесі” [26, 31].

Адептами глобалізації в освіті виступають транснаціональні і великі національні монополії багатих країн, які бачать явну вигоду від встановлення жорсткого регулювання торгівлі послугами у сфері освіти з метою її максимальної лібералізації шляхом скасування будь-яких бар’єрів, головним з яких, на їх думку, є державна монополія на освіту. Так, у США торгівля освітніми послугами вже займає за своїм обсягом п’яте місце серед найбільших секторів послуг [22]. Офіційна позиція США на міжнародних переговорах з торгівлі освітніми послугами недвозначно була заявлена шляхом створення у вересні 1999 р. Національного комітету з міжнародної торгівлі освітніми послугами. Прикладом транснаціональної монополії є лобістська організація під назвою Робоча група Європейського круглого столу промисловців (European Round Table of Industrialists, ERT), яка чітко визначила, чого вона добивається від європейських урядів: “Відповідальність за підготовку повинна бути покладена раз і назавжди на промисловість... Освіта повинна розглядатися як послуга економіки... Національні системи освіти не будуть повністю ліквідовані. За логікою неоліберальної економіки, в якій прибуткові структури приватизуються, а неприбуткові субсидіюються платниками податків, уряди все ще виконуватимуть свою роль...” (слід розуміти так, що суспільний сектор освіти має забезпечувати доступ до освіти конкурентоздатним особам) [23].

Супротивником глобалізації освіти є світова академічна спільнота, що захищає традиційні – від І.Канта до В.фон Гумбольдта – цінності і функції освіти як суспільного блага для всіх [21].

Дискусії між прибічниками і противниками розуміння освіти (або, швидше, ресурсів системи освіти) як об'єкта “купівлі – продажу”, “набули особливо гострого характеру після того, як за наполегливою вимогою США освіту було включено до переліку секторів послуг, торгівля якими регулюється Генеральною угодою СОТ з торгівлі послугами (General Agreement on Trade Services – GATS)” [2, 235].

Різко негативну позицію щодо включення освіти як окремого сектора послуг, торгівля якими регулюється ГАТС, займають громадські (неурядові) міжнародні, регіональні і національні організації у сфері освіти.

Позиція європейської спільноти і такої впливової міжнародної організації, як ЮНЕСКО щодо ГАТС у сфері освіти визначалася паралельно з переговорним процесом у рамках СОТ і одержала своє остаточне правове оформлення в таких документах: Конвенція Ради Європи і ЮНЕСКО про визнання кваліфікацій, що стосуються вищої освіти в Європейському регіоні; Сорбонська декларація “Про гармонізацію системи європейської вищої освіти” 1998 р., яка закликала європейські країни створити загальний європейський простір вищої освіти із спільною структурою освітніх рівнів; Спільна декларація міністрів освіти європейських країн “Про зону європейської вищої освіти”, підписана в Болоньї 1999 р. Її мета – створення європейської зони вищої освіти, а також активізація європейської системи вищої освіти у світовому масштабі.

Міністри освіти європейських держав, відповідальні в рамках Болонського процесу за створення до 2010 р. Європейської зони вищої освіти, в своєму Празькому комюніке від 19 травня 2001 р. підтримали ідею про те, що вища освіта повинна розглядатися як суспільне благо (а не як товар – commodity) і що воно залишатиметься під управлінням держави. Це суперечить декларованим цілям ГАТС, головна з яких – руйнування державної монополії у сфері освіти.

За масштабними дискусіями в усьому світі про вплив глобалізації на освіту, про цілі ГАТС і Болонського процесу ми бачимо два істотно різні підходи до вирішення сучасних проблем освіти, один з яких базується на вільній торгівлі освітніми послугами і конкуренції між їх постачальниками, а другий – як заявляють речники урядів, університетів, ЮНЕСКО – на міжнародній співпраці і партнерських відносинах з метою розв'язання головної проблеми – підвищення якості освіти в рамках традиційних уявлень про роль і функції університету як важливого соціального інституту суспільства.

Обидва підходи до зазначеної проблеми представлені і в Україні з тією місцевою специфікою, що тут уже півтора десятиліття в стані правової невизначеності існує – і міцніє! – досить потужний сектор приватних вищих навчальних закладів. Саме з ним в українському суспільстві асоціюється “виробництво привабливого продукту” в розумінні надання якісних освітніх послуг суспільству за ринковою ціною. Так, один з авторитетних вітчизняних дослідників вищої освіти стверджує: “Приватна освіта – це ринковий феномен. Його дослідження може і має вестися в межах дисциплінарної матриці макро- і мікроекономічних теорій ринку” [15, 53].

На нашу думку, відповідь на питання, чи є освітня послуга об'єктом купівлі – продажу, слід шукати, аналізуючи саме це поняття. Так, один з дослідників зазначає: “Відповідно до класичної освітньої технології індустріального типу сам процес освіти включає три фази освоєння нового матеріалу 1) його пред'явлення (teaching), 2) власне освоєння (learning), яке завжди було і завжди буде тільки освітою як такою, тобто самоосвітою, 3) контроль результату другої фази і процесу в цілому (testing, controlling)...

Друга, основна фаза, освітньою послугою не є і не може такою бути за своєю природою. На відміну від неї перша і третя фази освітньою послугою бути можуть хоча б частково.

Чи будуть ці освітні послуги, точніше, послуги, пов'язані з навчанням, надаватися однією і тією ж особою або різними – це питання, перш за все, економічне. Точніше, серед учасників третьої фази завжди є, по-перше, студент, який все-таки залишається суб'єктом, по-друге, суб'єкти, що оплачують так чи інакше освіту, насамперед держава і батьки..., по-третє, суб'єкти, що згодом вступають у взаємодію з випускником – роботодавці, колеги, просто супутники життя” [4, 12 – 13].

Названі “учасники освітнього процесу” є ніким іншим, як суб'єктами ринку освітніх послуг: “Суб'єктами ринку освітніх послуг виступають насамперед студент (учень, слухач); фірми та організації, що формують попит на ринку; навчальні заклади, які є безпосередньо виробниками таких послуг; посередники (служби зайнятості, біржі праці); держава, яка регулює і контролює ринок” [20, 81 – 85].

Спробуємо з'ясувати докладніше питання про те, чиї ж інтереси представлені сьогодні на ринку освітніх послуг, визначивши суб'єктами (агентами) ринку освітніх послуг:

1) абітурієнта, який зацікавлений у виборі ВНЗ і спеціальності, що дозволяє, при прийнятних для

РИНОК ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

нього матеріальних витратах, витратах часу і просторовій доступності, знайти певний баланс між вимогами під час вступу до нього, вірогідністю швидкого подальшого працевлаштування і потенційними можливостями високого заробітку внаслідок вдало вибраної спеціальності. В своїй основі дії абітурієнта мають багато разів описану в економіці мотивацію на “мінімізацію витрат при максимізації прибутку”;

2) сім'ю, яка робить домінуючий вплив на організацію і фінансування освіти дітей: вона не тільки несе практично всі витрати по оплаті освіти, але і робить вплив на вибір навчального закладу і форму навчання, на майбутню професію, тим

Враховуючи той факт, що сьогодні формування ринку освітніх послуг перебуває лише в початковій стадії, практично всі ті, чий інтерес задіяні в цьому процесі, відчувають брак інформації і досвіду.

Глибина інформації, тенденції та контртенденції дій, притаманні суб'єктам ринку, сприятимуть формуванню адекватної стратегії і тактики діяльності приватних ВНЗ.

Абітурієнт

Кількість абітурієнтів через несприятливі демографічні тенденції в Україні впродовж останніх років невинно зменшується, і ця тенденція буде зберігатися (див. Рис. 1).

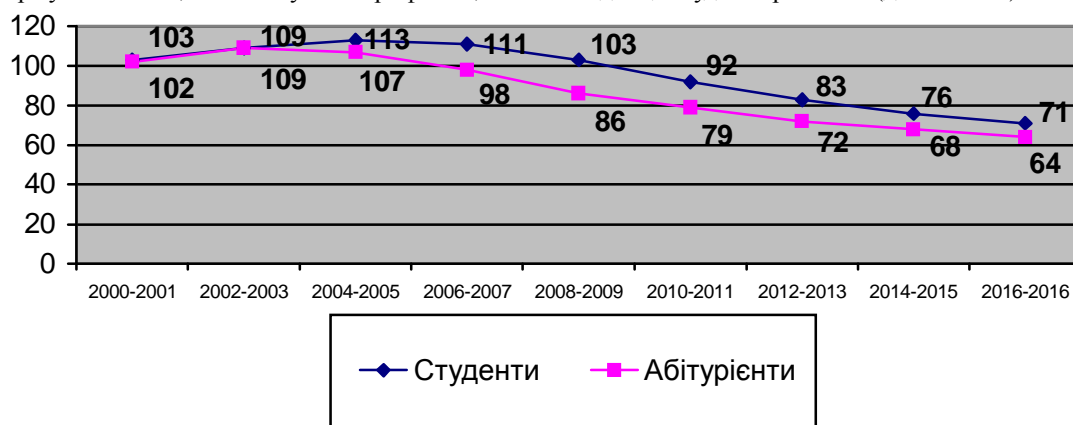

Рис.1. Прогноз динаміки чисельності абітурієнтів та студентів ВНЗ України III – IV рівнів акредитації

самим впливаючи на всі зміни в системі державотворення. Таким чином, сім'я активно сприяє створенню нового навчального середовища, забезпечуючи суспільну функцію трансляції культури і передачі культурних традицій та інновацій суспільства стосовно конкретної особи;

3) роботодавця, якого цікавить здатність випускника швидко включитися в роботу і виконати її на високому професійному рівні. Для роботодавця згадана вимога “мінімізації витрат при максимізації прибутку” не завжди істотна, оскільки у жодному разі не кожний роботодавець переслідує комерційні цілі, а в сучасних умовах (особливо в наукоємких галузях) капітал дуже часто інвестується в молодих працівників з метою отримання віддачі в майбутньому;

4) ВНЗ, який для досягнення стійкого становища і привабливості для абітурієнта зацікавлений у залученні матеріальних і фінансових ресурсів з різних джерел і, нарешті,

5) державу, інтереси якої обумовлюються суспільною потребою в якісній підготовці фахівців різного профілю і прийнятними для держави суспільними витратами на реалізацію цієї цілі.

ВНЗ, незалежно від форми власності, поставлені перед ринковими реаліями жорсткої конкуренції за абітурієнта. Окрім суто маркетингових прийомів створення привабливого іміджу закладу, успішне розв'язання завдання залучення абітурієнтів, як свідчить досвід, передбачає чітке знання мотивів вступу до ВНЗ абітурієнтів [13, 322]. Дослідження мотиваційних особливостей абітурієнтів і студентів є необхідним підґрунтям для планування, визначення організаційних форм, способів, засобів навчального процесу та координації всіх видів роботи у ВНЗ. Аналіз показників мотивації вступу до ВНЗ, вибору спеціальності дозволяє одержати відповіді на питання “хто прийшов?”, “чому в цей ВНЗ?”, “навіщо прийшов?”, “з якою метою?”. Таке дослідження допомагає вдосконалювати професійну орієнтацію, здійснювати прогнозування освітнього процесу у ВНЗ.

У психолого-педагогічній літературі зустрічається чимало визначень мотивів і мотивації. Всі існуючі теорії мотивації можна розподілити на дві групи: теорії змісту і теорії процесу. Їх автори намагаються різними

РИНОК ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

термінами висловити головне: йдеться про процес, який відбувається “всередині людини”, спрямовує її поведінку і вибір або, іншими словами, примушує її поводитися у якійсь конкретній ситуації певним чином.

Питання мотивів вступу до Кіровоградського інституту регіонального управління та економіки абітурієнтів, рівень їх загальноосвітньої підготовки, ступінь сформованості вмінь і навиків самостійної роботи, особливості характеру – в центрі уваги лабораторії факультету довузівської підготовки (ФДП). Системні дослідження проводяться з 1995 р.

Основними методами дослідження є інтерв'ю, анкетування, спостереження. Результати щорічно поповнюють базу даних системи “Діагностика”.

Упродовж 10 років серед абітурієнтів КІРУЕ переважають випускники шкіл (1994 – 85%, 1999 – 74 %, 2004 – 51%).

Змінюється в бік збільшення вік абітурієнтів. Якщо у 1994 він складав 17,2 р., то у 2004 – 19,4 р.

Тенденція, на нашу думку, є сталою і засвідчує необхідність зосередження уваги не тільки на випускниках середньої школи, але й ПТУ, ВНЗ I рівня акредитації та на населенні з актуалізованими освітніми потребами. Чинники, які впливають на вибір конкретного ВНЗ та спеціальності ми умовно розподілили на три групи: зовнішні, внутрішні та нейтральні. До зовнішніх відносимо соціально-економічну значущість обраної професії: гарантії отримання роботи після закінчення ВНЗ, високий зарібок, престижність, можливості кар'єрного росту. Внутрішні чинники зумовлені характером організації навчального процесу в конкретному ВНЗ, його рейтингом серед інших ВНЗ, досягненнями в тих чи інших напрямках (спорт, художня самодіяльність, міжнародні зв'язки тощо). Нарешті, до нейтральних відносимо чинники, які

характеризують невизначеність позиції щодо конкретного ВНЗ (вступають “за компанію”).

Аналіз результатів дослідження засвідчує, що основним джерелом інформації про ВНЗ і спеціальності для першокурсників є батьки і друзі (24 і 16% відповідно). Серед засобів масової інформації переважають електронні. І хоча щороку переважна більшість першокурсників стверджують, що вони самостійно зробили вибір ВНЗ і спеціальності, ми вважаємо,

що поради сім'ї, друзів, ЗМІ певною мірою були визначальними.

Якщо вплив вчителів загальноосвітніх шкіл на самовизначення абітурієнтів незначний, то інша ситуація спостерігається в технікумах та ПТУ. Слушною порадою обрати той чи інший ВНЗ виявилися рекомендації майстрів виробничого навчання для 70% випускників ПТУ та кураторів академічних груп для 40% випускників технікумів.

Очевидно, що вибір абітурієнтами конкретного ВНЗ і напрямку підготовки багато в чому базується на основі раніше сформованих потреб, інтересів, здібностей. Досліджуючи цілі вступу до інституту першокурсників, ми визначили, що найчисельнішою є група студентів, члени якої вважають метою вступу до інституту бажання “стати професіоналом”. Причому в кількісному відношенні ця група постійно збільшується: 1995 року таких першокурсників було 40%, а 2004 р. – вже 70%.

У цілому, за нашими даними, вибір ВНЗ для абітурієнтів перестає бути доленосним, стає більш прагматичним. Якщо у 1994 р. “мігранти”, тобто ті, хто переводився з одного ВНЗ до іншого складали 0,1%, то у 2004 р. їх кількість зростає до 2,6% (дані по ВНЗ Кіровоградського регіону).

Соціальні мотиви усвідомлення потреби вищої освіти, її престижність, бажання стати повноцінним членом суспільства, обов'язок, відповідальність; соціальної ідентифікації (бажання зайняти певне становище в групі, схвалення викладачів); мотивів досягнення (краще підготуватися до професійної діяльності, отримати високооплачувану роботу); утилітарних (отримувати стипендію, уникнути нарікань з боку викладачів, батьків, отримати місце в гуртожитку), систематизовані в табл. 1.

Таблиця 1
Соціальні мотиви усвідомлення потреби вищої освіти
(в % до кількості опитаних)

Мотивація	1995	2000	2004
Усвідомлення необхідності вищої освіти	36	44	28
Престижність вищої освіти	5	3	3
Бажання стати повноцінним членом суспільства	8	11	10
Обов'язок, відповідальність	2	5	1
Бажання зайняти певне становище в групі	0	0	0
Схвалення викладачів	0	0	0
Краще підготуватися до професійної діяльності	34	14	25
Отримати високооплачувану роботу	13	16	24
Уникнути призову до армії	2	5	7
Уникнути нарікань з боку викладачів, батьків	0	2	2
Створити сім'ю	0	0	0

Таким чином, дослідження мотивації вибору ВНЗ та спеціальності абітурієнтами впродовж

десяти останніх років показали, що процес вибору професії, навчання у ВНЗ для багатьох студентів став більш прагматичним, адекватним змінам у соціально-економічному житті країни. Майже половина першокурсників вбачають цінність освіти насамперед у можливості отримати високооплачувану роботу і мати гарантію стабільності. Та багато першокурсників пов'язують освіту із можливістю мати цікаву роботу і підвищувати свій інтелектуальний рівень.

В блоці безпосередніх мотивів найбільш значимими є мотиви розвитку особистості, причому найбільшу вагу мають такі, як “прагнення розширити свій кругозір” та “потреба в постійному інтелектуальному рості”, тобто студенти відчують дефіцит загальної культури і ерудиції, потяг до культурних цінностей. В групі пізнавальних мотивів найбільшу вагу має мотив самоосвіти. Причому, враховуючи переважання у першокурсників мотивів “розширити свій кругозір та ерудицію” і “потреба в постійному інтелектуальному і духовному рості” у поєднанні з мотивами “самоосвіта” і “орієнтація на нові знання”, слід зазначити, що при стрімкому зростанні обсягу навчальної і наукової інформації і скороченні строків її функціональної значимості, студенти усвідомлюють необхідність вчитися протягом всього життя, опановувати не тільки професійними, але й гуманітарними та природничо-науковими знаннями.

В блоці опосередкованих мотивів найбільшу вагу має група мотивів досягнення. У цій групі виділяється мотив “краще підготуватися до професійної діяльності”, тобто першокурсники розуміють, що успішне навчання у ВНЗ буде запорукою їх становлення як справжніх фахівців. Мотив матеріального благополуччя визначає розуміння ними того, що знання потрібні для досягнення матеріального благополуччя. Група мотивів досягнення значно переважає групу соціальних мотивів, однак слід відзначити: саме в останній знаходиться лідируючий за значимістю мотив – “усвідомлення необхідності вищої освіти”. Більшість абітурієнтів уже на першому курсі має чітке уявлення про те, що в нинішній час потрібні спеціалісти з вищою освітою, здатні працювати із складною сучасною технікою, та володіють новими інформаційними технологіями.

Сім'я

Освіта – основний значущий засіб соціального відтворення суспільства, підвищення потенціалу його адаптивних можливостей і перспектив соціокультурного розвитку. Основні соціокультурні функції освіти полягають у розв'язанні завдань соціалізації та інкультурації особистості студента

за допомогою трансляції йому фрагментів соціального досвіду, навчання знанням, умінням і навикам у межах освоєваної людиною соціально-функціональної ролі, розвитку здібностей і особистісних потенціалів. Одним з чинників, що впливають на даний соціальний процес, є сім'я. Саме ця мала соціальна група – транслятор культурних цінностей, тобто найважливіших компонентів культури, що включають й освіту.

Наші дослідження показують, що близько 80% випускників шкіл регіону орієнтуються на здобуття вищої освіти, 70 – 75% абітурієнтів зорієнтовані на платні місця в державних ВНЗ і лише 5 – 7% на приватні ВНЗ.

Як ми вже наголошували вище, думка “сімейної ради” залишається визначальною у виборі ВНЗ і спеціальності, – тобто саме сім'я є на освітньому ринку основним замовником освітніх послуг. Менше 10 відсотків сімей впевнено зорієнтовані на приватну вищу школу. До 50% потенційних споживачів освітніх послуг не визначилися у своєму виборі.

За даними наших досліджень, батьки більшою мірою, ніж діти, ставляться до освіти як до життєвої цінності. Сутність освіти батьки бачать у тому, щоб дати дітям глибокі знання, одержати атестат, продовжити освіту у ВНЗ, підвищити інтелектуальний рівень, зрештою, забезпечити майбутнє. Батьки вважають, що саме вони несуть відповідальність за майбутнє своєї дитини. Проте різке подорослішання дітей призводить до того, що діти перестають бачити в батьках надійний соціальний захист і вважають за краще розраховувати на свої сили. Дослідження, проведені в школах Кіровоградщини в кінці 1990-х років, показали, що освіта як шлях до забезпеченого майбутнього, розташовується в першій третині переліку пріоритетів учнів і лише в другій половині такого переліку батьків. У життєвих цінностях учнів чіткішим виявився прагматичний погляд на життя, в якому освіта стає умовою того, щоб “зробити кар'єру”, “добитися в майбутньому слави”, “вчитися за кордоном”, “бути незалежним”. Учні готові брати участь в освітньому процесі за межами шкільної програми, а батьки настирливо пропонують розширити коло додаткових послуг в школі, щоб можна було в одній установі одержати освітній максимум. Моніторинг, що регулярно проводиться ФДП КІРУЕ, дозволяє зробити такі висновки:

1. Соціальний статус батьків багато в чому визначає “сценарій”, що розробляється сім'єю для своїх дітей: чим вищий соціально-професійний статус, тим більше уваги приділяється якійсь освіті.

2. Зберігається пряма залежність між рівнем освіти батьків і прагненням дітей продовжити освіту в достатньо престижних навчальних закладах. Таким чином, незважаючи на погіршення матеріального становища багатьох сімей, освітній рівень батьків залишається провідним стимулом їх зацікавленості у високоякісній освіті дітей.

3. Підтверджується значущість отримання освіти в свідомості молоді незалежно від об'єктивних труднощів, а у ряді випадків і всупереч їм (за наявності традиційних, матеріальних труднощів або складної ситуації в сім'ї).

У цілому можна констатувати практичну цілеспрямованість абітурієнтів, пов'язану з прагненням більшості з них отримати якісну освіту. В основі подібної орієнтації лежать насамперед соціокультурні мотиви.

Роботодавець

В Україні традиційно політика зайнятості була похідною економічної політики. Нині актуальним стає питання про якісний підхід до людського чинника, сприяння реалізації здібностей людини.

Зміни акцентів у політиці зайнятості диктують деякі властивості українського ринку праці. Зокрема, це збільшення частки жінок і молоді серед безробітних; висока питома вага безробітних, які перебувають на обліку в службі зайнятості більше шести місяців; зростання питомої ваги безробітних, які мають вищу й професійно-технічну освіту; перерозподіл зайнятих між виробничою і невиробничою сферами на користь останніх; зростання потреби в некваліфікованій робочій силі. Навіть у столиці, де працюють 45% усіх прибуткових підприємств України, де рівень безробіття найнижчий у державі (на 1 березня 2002 р. становив 0,61%), де щороку створюється понад 20 тис. нових робочих місць (банк вакансій – 13,3 тис. пропозицій), де по суті на одного безробітного припадає одна вакансія (тобто всі бажаючі можуть мати роботу), є чимало складних проблем.

Аналіз попиту і пропозиції робочої сили за статтю, професійною підготовкою та кваліфікацією засвідчує: якщо на одну вакансію для жінок претендує чотири безробітних, один безробітний чоловік може вибирати роботу з 4 – 5 вакансій. Якщо на одну вільну посаду спеціаліста претендує три безробітних, на одного безробітного з робітничою професією припадає 2 – 3 вакансії. За деякими професіями (технік-технолог, економіст, оператор електронно-обчислювальних машин тощо) на одну вакансію претендує 20 – 40 безробітних.

І хоча на кожному підприємстві є вакансії, мають місце проблеми їх заміщення.

Масові звільнення на початку 90-х років призвели до того, що частка кваліфікованих працівників знайшли робочі місця в інших сферах, і чимало з них уже не повернулося на виробництво. Значну групу незайнятих становлять і ті, хто не хоче працювати за 300 грн. на місяць, а на 300 доларів США їх ніхто не бере. Молоді на ринку праці властива не лише психологічна готовність до вибору професій, а й завищений рівень вимог. Кількість вакансій здебільшого зростає за рахунок робітничих професій, непопулярних серед молоді. 75% вільних робочих місць призначено для робітників і лише 25% – для службовців з вищою освітою (3,4 тис. вакансій із 13,3 тис.). Життя демонструє зворотню картину побажань: 75% молодих людей бажають навчатися у вищих закладах освіти і лише 25% – у професійно-технічних.

До сьогодні фахово-кваліфікаційна структура підготовки молодих спеціалістів у вищих закладах освіти та професійно-технічних закладах освіти України не завжди відповідає потребі в працівниках на ринку праці. Так, за даними Головного управління зайнятості та праці Київської міської держадміністрації, попри значне зменшення безробіття проблеми зайнятості молоді не втрачають актуальності: понад 13 тис. молодих людей не мають роботи, працевлаштовується 69% випускників вищих закладів освіти, і в той же час Київський національний університет ім. Тараса Шевченка нині видає понад 90% так званих “вільних дипломів” [9].

На нашу думку, за умов відсутності цілеспрямованої політики держави щодо заходів із забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю важко розраховувати на радикальну зміну менталітету роботодавця, його філантропію.

За наявності величезної армії незайнятих молодих спеціалістів, яку роботодавці можуть отримати абсолютно безкоштовно, плекати надії на інвестування капіталу у молодих працівників видається непродуктивним.

Наші дослідження свідчать, що найгострішою проблемою для ВНЗ сьогодні є працевлаштування випускників. З-поміж шляхів розв'язання цієї проблеми є як об'єктивні, так і суб'єктивні труднощі. Заважають і завищені амбіції вчорашніх студентів, що здебільшого не підтверджені належним рівнем готовності зайняти посади, на які вони претендують, їхня недостатня обізнаність

з особливостями регіонального ринку праці та системами оплати праці. Роботодавець нині вимогливий і підходить до претендентів на вільне робоче місце зі зрослими критеріями щодо знань, умінь та практичного досвіду. Тим часом рівень знань випускників, особливо тих, котрі оплачували своє навчання, не кажучи вже про відсутність досвіду роботи та сумління, у багатьох із них бажає бути кращим.

Отже, головними причинами значних труднощів у затребуваності та працевлаштуванні випускників ВНЗ є недостатня якість знань та “перевиробництво” спеціалістів, нерідко одного й того ж профілю. Дається взнаки й неадекватне реагування системи вищої і професійної освіти на реальні процеси в економіці, що посилює диспропорції між попитом і пропозицією на ринку праці. 3-поміж усіх безробітних на ринку праці близько 40% становлять безробітні з вищою освітою. Третина з них – безробітні з повною вищою освітою, чисельність яких щороку збільшується... Обмеження щодо ефективного використання трудового потенціалу молоді з вищою освітою, зменшення можливості для її працевлаштування пояснюється такими чинниками:

- по-перше, зменшенням сфери докладання праці взагалі. Скорочення обсягів ВВП за останні роки не сприяло розвитку підприємництва, а отже, і стимулюванню попиту на працю. Активізація структурної перебудови базових галузей економіки, запровадження механізму реального банкруства підприємств також зумовлюють скорочення працюючих і звужують сферу докладання праці;

- по-друге, зменшенням попиту на спеціалістів з вищою освітою з огляду на запровадження деяких законодавчих актів, які сприяють скороченню чисельності працюючих у бюджетній сфері з метою зменшення бюджетних витрат;

- по-третє, збільшенням чисельності вивільнених працівників, у тому числі з вищою освітою, які на ринку праці стають конкурентами випускникам ВНЗ, оскільки мають високий професійний рівень і практичний досвід.

Проте найважливішою причиною зростання безробіття серед спеціалістів з вищою освітою і особливо випускників є невідповідність професійно-кваліфікаційної структури спеціалістів потребам галузей економіки і попиту регіональних ринків праці.

ВНЗ

За нашими даними, для 95% приватних ВНЗ єдиним джерелом фінансових ресурсів є плата за навчання студентів. Більше студентів – більше

коштів – більше можливостей для розвитку. Такою була стратегія більшості приватних ВНЗ у перше десятиліття формування системи вищої освіти незалежної України. Серед 700 відокремлених структурних підрозділів, філій, НКП тощо 2/3 складають ті, що були засновані приватними ВНЗ. Безумовними лідерами за кількістю заснованих відокремлених структурних підрозділів є МАУП, Відкритий університет розвитку людини “Україна”, Європейський університет фінансів та інформаційних систем менеджменту і бізнесу. Загальна кількість ВНЗ III – IV рівня акредитації разом з філіями перевищила 1000. На нашу думку, стратегічна лінія на створення відокремлених структурних підрозділів як додаткових джерел фінансування в основному вичерпала себе.

Більше того, створення зазначеної вище кількості філій, як не парадоксально, не розв’язало проблеми доступності якісної освіти. 39,9% працюючого населення в Україні незадоволені рівнем своєї освіти [19, 622]. 70% респондентів опитування, проведеного серед молоді Державним інститутом проблем сім’ї та молоді у червні 2002 р., мають потребу у підвищенні свого освітнього рівню, і найбільше спонукає їх до цього можливість влаштуватися на престижнішу роботу (37%) та можливість отримання високої заробітної платні (30%) [7, 128]. Оскільки ці групи молоді та дорослого населення мають високий рівень зацікавленості у підвищенні своєї освітньої підготовки, то доречно розглядати їх як контингент з актуалізованими освітніми потребами. За результатами досліджень загальний рівень актуалізації освітніх потреб в Україні та країнах-членах СНД складає від 20 – 30% населення.

Існуюча система освіти України навіть теоретично не здатна задовольнити потребу в навчанні в таких обсягах.

Необхідно зазначити, що в ряді зарубіжних країн вже є досвід розв’язання вищевказаних проблем. Йдеться про дистрибутивне (розподілене) навчання (Distribution education learning). Стійкого використання даного терміна у вітчизняній науці поки немає. Термін “дистрибутивне навчання” позначає поняття ширше, ніж “дистанційна освіта”, тому що включає дистанційне навчання як один із аспектів дистрибуції ресурсів навчання [16]. Ближче всього до нашого розуміння таке визначення: “Розподілене навчання (distribution learning – розподілене, розосереджуване) – це освітні системи, які застосовують інформаційно-телекомунікаційні технології (ІКТ) для доставки

освітніх ресурсів споживачам, забезпечення їх тьюторською підтримкою, а також для адміністрування, розробки і дистрибуції навчальних матеріалів та продуктів” [25]. Тобто це така модель подання знань, яка включає використання різноманітних інформаційно-(теле)комунікаційних технологій (ІКТ), що допомагають студентам засвоїти знання (комп’ютерні навчальні програми, навчаючі відео-і аудіо засоби, супутникові повідомлення, Інтернет та інше).

Як характерну особливість будь-якого розподіленого навчального закладу дослідники виділяють змішані технології навчання, які включають максимальну кількість доступних компонентів як традиційної педагогіки, так і засобів ІКТ [1, 9]. Таким чином, дистрибутивне навчання – це взаємодія викладачів та студентів у традиційному контактному середовищі навчання і в нетрадиційному середовищі; воно може включати елементи контактного кампусового навчання, відкритого навчання та дистанційного. Мається на увазі гнучкість навчання у середовищі, збагаченому використанням ІКТ.

Успішна освітня діяльність розподілених навчальних закладів дозволяє зробити наступний висновок: враховуючи, що сьогодні система освіти потребує надання якісних освітніх послуг в тисячах віддалених місць, а інформаційні технології дозволяють задовольнити цю потребу, розподілені форми організації навчання є перспективним напрямком розвитку приватної вищої освіти, яка прямує до світового освітнього простору.

Держава

Державна політика України в галузі освіти спрямована на гарантування та забезпечення одного з конституційних прав людини – права на здобуття якісної освіти. В державних документах, зокрема Законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національній доктрині розвитку освіти України визначено основні напрями реалізації державної освітньої політики, а саме, забезпечення пріоритетності розвитку освіти (насамперед її фінансування), розширення доступності освіти всіх рівнів, підвищення її якості та сприяння розвитку особистості, творчих здібностей і талантів людини. Зазначені завдання повною мірою відповідають загальносвітовим тенденціям у галузі освіти та цілям розвитку освітніх систем, що визначені міжнародними організаціями та на зустрічах держав [6].

Першою необхідною умовою формування та реалізації державної освітньої політики, забезпечення можливості ефективного

функціонування системи вищої освіти є, безумовно, досконалість і повнота законодавчої бази, другою – її реальне втілення у практику. Практичний аспект доступності вищої освіти визначається двома показниками: фінансовою доступністю освітніх послуг та фізичною доступністю ВНЗ для більшості громадян. Оскільки, аналізуючи проблеми розвитку мережі ВНЗ, ми торкалися другого з названих показників, то проаналізуємо державну освітню політику України з точки зору реалізації принципу доступності вищої освіти у фінансовому аспекті.

Конституція України гарантує безкоштовне надання вищої освіти в межах державного замовлення, отже, фінансова доступність освітніх послуг у державному секторі системи вищої освіти має визначатися не платоспроможністю населення, а обсягами бюджетних асигнувань на ці потреби. Що ж стосується приватного сектора, то тут здобуття громадянами високоякісної вищої освіти обумовлене як названою обставиною, так і рівнем доходів громадян. Оскільки ж доходи громадян прямо залежать від становища економіки країни, то логічно буде припустити, що недостатність фінансування протягом останнього десятиліття вищої освіти, обумовлена певними економічними чинниками, призвела до обмеження рівня доступності цієї ланки освіти. Розкриємо зміст цього твердження, проаналізувавши вплив рівня економічного розвитку України на реалізацію освітньої державної політики. Грунтуючись на такому припущенні, будемо розглядати загальний рівень економічного розвитку держави як вихідний пункт при вивченні питання про реалізацію державних гарантій щодо створення умов для здобуття всіма громадянами високоякісної освіти та аналізувати щодо нього всі інші показники, які безпосередньо ілюструють доступність освіти. Зміни у величині ВВП, у характері його розподілу на потреби вищої освіти (як в цілому по галузі, так і на одного студента) визначають можливість втілити на практиці освітню політику, реалізувати різноманітні програми соціальної підтримки всіх учасників освітнього процесу, а отже, й розширити доступ до якісної освіти.

Порівняння абсолютних значень величини ВВП [18] свідчить про його безумовне зростання з року в рік майже вдвічі (з 1992 р. до 1994 р. приріст ВВП склав 85 – 99,6%, а з 2000 р. – понад 100% щороку). Аналогічно зростали й видатки на потреби вищої освіти, причому темпи щорічного приросту цих видатків перевищували 10%. Це ж можна сказати й про зростання частки ВВП на одну особу і на одного студента. Але ця оптимістична картина значно погіршується при

накладанні на величину реального ВВП та інших бюджетних витрат коефіцієнта інфляції у 90-ті роки ХХ ст. Так, 1993 року частка витрат з державного бюджету на освіту досягла максимального за роки незалежності України значення – 5,5% за умови щорічного приросту величини ВВП майже на 86%. Проте виділені кошти не змогли покрити навіть мінімальних першочергових потреб галузі, оскільки інфляція сягнула 4700% [10, 132]. Це призвело до катастрофічного знецінення виділених коштів, зростання заборгованостей з виплати зарплати та інших платежів. Перебування економіки України протягом останнього десятиліття у стані кризи цілком обумовило й недостатній рівень бюджетного фінансування освіти. У ст.61 Закону України “Про освіту” гарантоване бюджетне асигнування освітньої галузі “у розмірі не меншому 10% національного доходу” [12, 36]. Крім того, прийняття Державної національної програми “Освіта” потребувало додаткових бюджетних асигнувань у розмірі 25% від цієї суми. Проте, за даними аналітичних матеріалів, підготовлених до розгляду на III сесії Верховної Ради України [11, 36], бюджетом на 1994 р. передбачалося виділити на всю освітню галузь 9,1% валового національного доходу, але фактично ці витрати становили лише 6,6%.

Нині в країні утверджується якісно нова економічна ситуація: формуються передумови тісного поєднання політики системних реформ та економічного зростання з активною і сильною соціальною політикою. “...2000 р. став для України переломним в економічній динаміці. Після тривалої економічної кризи почалося реальне зростання економіки” [14, 11]. Так, ВВП зріс на 6,0%, виробництво промислової продукції – на 12,9%, сільськогосподарське виробництво – на 9,2%, намітилися позитивні зрушення в бюджетній сфері. У проекті державного бюджету на 2004 р. вперше за роки незалежності України понад половину видатків передбачено саме на забезпечення соціальних програм. У 2004 році на 1,4 млрд. грн. мають зрости видатки на освіту [17, 2 – 3]. “Стосовно перспектив подальшого розвитку України можна відзначити, що за розробленим Прогнозом економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2006 рр. планується збільшити у 1,5 раза обсяг ВВП на одну людину (головний показник економічного зростання). Такі темпи розвитку української економіки “вписуються” сьогодні у вимоги Європейського Союзу” [14, 17].

Таким чином, зменшення бюджетних витрат на потреби освіти є цілком закономірним і логічним результатом скорочення обсягів промислового

виробництва і надходжень до державного бюджету, тривалого падіння ВВП. Падіння промислового виробництва та ВВП призвело, у тому числі, й до зменшення доходів основної маси населення. Це, у свою чергу, для багатьох сімей означало неможливість забезпечити якісне навчання своїх дітей та доступність освітніх послуг [3, 537 – 543]. Тривале і суттєве недофінансування вищої освіти викликало значну кількість негативних явищ, які спричинили вплив на всіх учасників освітнього процесу і на всі складові системи. Недостача коштів пояснює неможливість реалізації повною мірою принципу доступності освіти.

Аналіз ситуації, що склалася у системі вищої освіти України за останнє десятиліття, свідчить про наявність безпосереднього зв’язку між рівнем фінансування освіти і ступенем реалізації основних напрямів освітньої державної політики та здійсненням державного управління освітою, зокрема у забезпеченні фінансової та фізичної доступності вищої освіти; тенденції щодо обмеження доступу до якісної освіти, насамперед, для дітей з малозабезпечених сімей; небезпеки витіснення даних категорій населення з освітнього поля України.

Висновки. Зі становленням незалежності України та зміною соціально-економічного і політичного ладу освітня галузь стала відкритою для запровадження нових форм і методів роботи, принципів діяльності. З’явився новий сектор освітньої галузі – приватний, швидко розвивається ринок освітніх послуг. Суб’єктами ринку освітніх послуг виступають насамперед абітурієнт (учень, слухач, студент), сім’я, роботодавець (фірма та організація, що формують попит на ринку), навчальний заклад як безпосередній виробник таких послуг), держава, яка регулює і контролює ринок.

Кількість абітурієнтів вікової групи 17 – 24 років через несприятливу демографічну ситуацію в країні зменшується, однак зростає мотивація отримання вищої освіти значно ширшої групи дорослого населення з так званими актуалізованими освітніми потребами. Тому можна зробити висновок про збереження чисельності студентського контингенту приблизно на тому ж рівні.

З покращенням економічної ситуації, “детінізацією” у перспективі економіки країни очікується зростання доходів сімей. Тому в умовах “недофінансування” державою освіти можна прогнозувати збереження ролі основного суб’єкта фінансування вищої приватної школи саме за сім’єю.

Визначальним критерієм ефективності діяльності конкретного ВНЗ (як і вищої освіти й науки загалом) є попит фахівців на ринку праці. Підприємці-роботодавці, щоб забезпечити високу ефективність виробництва і підвищити його прибутковість, підвищують і вимоги до освітнього рівня працівників. Проте слід констатувати, випускники ВНЗ залишаються в числі соціально найуразливіших і найменш конкурентоздатних на ринку праці категорій незайнятого населення.

Ризик нереалізованості випускників фундаментальних наукових професій у сучасних умовах є великим, і це змушує приватні ВНЗ утримуватися від підготовки фахівців, якість яких не відповідає кон'юнктурі вітчизняного ринку праці.

Конкурентний тиск на ринку освітніх послуг України територіально нерівномірний. Акредитовані ВНЗ ведуть активну роботу з розподілу сфер впливу для збільшення набору студентів. У найближчому майбутньому оволодіння цим резервом буде ускладнено низькою поки що платоспроможністю населення. Стратегія на створення відокремлених структурних підрозділів вичерпала себе, і в такій ситуації, як свідчить світова практика, стратегічним орієнтиром розвитку вищої школи постає заочна і дистанційна форми навчання. Новітні освітні технології за умови правильного їх використання дозволяють здійснити принципово новий підхід до навчання студентів, який перетворює вищу освіту з елітарної на масову.

1. Вержбицкий В.В., Власова Ю.Ю. *Образовательные потребности населения крупнейших стран СНГ // Стандарты и мониторинг в образовании.* – 2004. – № 4.

2. Галаган А.И., Прянишникова О.Д. *Проблемы присоединения к Генеральному соглашению ВТО по торговле услугами (ГАТС) в сфере образования: анализ мировых тенденций // Социально-гуманитарные знания.* – 2004. – №2.

3. Головаха Є. *Головні тенденції розвитку українського суспільства у світлі результатів соціологічного моніторингу 1994 – 2003 рр. // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В.Ворони, д.с.н. М.Шульги.* – К.: Інститут соціології НАН України, 2003.

4. Гребнев Л.С. *Образование – рынок медвежьих услуг // Образование.* – 2005. – №3.

5. *Докладний огляд публікації 90-х рр. XX – XXI ст. в світовій пресі за цією тематикою див.: Квієк М. Глобалізація і вища освіта //*

Вища школа. – 2001. – №4 – 5. – С. 107 – 114.

6. *Заключительный доклад на Дакарском Форуме “Образование для всех” //www.unesco.org/.*

7. *Інтеграція молоді в сучасні економічні відносини: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні: За підсумками 2002 р. – К.: Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму в Україні; Український інститут соціальних досліджень.* – К., 2001.

8. Квієк М. *Глобалізація і вища освіта // Вища школа.* – 2001. – № 4 – 5.

9. Кисільова Т. *Диплом с. Що далі (Про деякі проблеми працевлаштування випускників) // Праця і зарплата.* – 2002. – № 23 (315).

10. *Образование для всех? Региональный мониторинговый доклад №5 проекта MONEE. – Международный центр развития ребенка ЮНИСЕФ. – Atar SA, Швейцария.* 1998.

11. *Освіта України 1992 – 1994 рр.: інформаційно-аналітичний матеріал до III сесії Верховної Ради* – К., 1995.

12. *Освіта України. Нормативно-правові документи.* – К., 2001 – 472 с.

13. *Педагогика и психология высшей школы / Под ред. Самыгина С.И. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 544 с.*

14. Приходченко Т.А. *Зміни в соціально-економічному розвитку України // Економіка і управління.* – 2004. – № 3.

15. Сидоренко О.Л. *Приватна вища освіта: шляхи України у світовому вимірі.* – Х.: Основа, 2000.

16. *Состояние, потребности и перспективы развития дистанционного образования в России и за рубежом: Сводный информационно-аналитический доклад/ Под редакцией В.В. Вержбицкого, Э.А. Манушина // Дистанционное образование в России и за рубежом: информационно-аналитический аспект.* – М.: РИЦ “Альфа” МГОПУ им. М.А. Шолохова. – 2001. – 226 с.

17. *Соціально-економічний розвиток України у 2000 р. та завдання на 2001 р.: Витяг з Послання Президента України до Верховної Ради “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році” // Праця і зарплата.* – 2001. – № 2. – С. 6 – 7; *Уряд підбив підсумки соціально-економічного розвитку України // Контекст.* – 2003. – 29 вересня.

18. *Статистичні щорічники України за 1992 – 2003 рр.* – К.: Держкомстат України; www.ukrstat.gov.ua.

19. *Українське суспільство – 2003.*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО БАЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В.Ворони, д.с.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003.

20. Цимбал Л.І. Особливості ціноутворення на ринку освітніх послуг // Фінанси України. – 2005. – №4.

21. Blackwell, A. *Friedrich Schleiermacher and the Founding of the University of Berlin*. Lewiston, New York: Edwin Mellen Press, 1991; Ruhrs, Hermann. *The Classical German Concept of the University and Its Influence on Higher Education in the United States*. Frankfurt-am-Main: Peter Lang, 1995.

22. Cohen M.G. *The World Trade Organization and Post-Secondary Educations for the Public*

System <http://www.bctt.ca/social/globalization/CohenPaper.html>

23. *Education is not for sale* (<http://www.nodo50.org/forcocial/cultura7.htm>)/

24. Ferrell C. *The Changing Faces of Virtual Education / The Commonwealth of Learning*. – London, 2001.

25. <http://www.call.army.mil/products/thesaur/00021270.htm> // *Электронная энциклопедия CALL Thesaurus Центра военного обучения, США (Center for Army Lessons, USA)*.

26. Leslie, David W., and Fretwell, E.K., Jr. *Wise Moves in Hard Times: Creating and Managing Resilient Colleges and Universities*. San Francisco: Jossey-Bass, 1996.

Володимир Ковальчук, доктор педагогічних наук, завідувач кафедри математики та методики викладання математики початкового навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО БАЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті автор розглядає основні чинники й особливості модернізації освіти в умовах переходу сучасного суспільства до доби масштабної інформатизації і нових форм комунікацій. Автор визначає основні напрями подолання кризових явищ в освіті, необхідність семантичних та аксіологічних трансформацій у свідомості сучасного спеціаліста і вчителя зокрема. На думку автора, не менш важливим аспектом модернізації освіти виступає вплив її на розвиток демократичних засад у суспільному житті.

Постановка проблеми. У сьогоденній Європі відбуваються значні зміни у всій системі освіти. Як зазначається у листі Міністра освіти і науки України, в нашій країні “Модернізація вищої освіти здійснювалася у повній відповідності до положень Лісабонської угоди, положень Болонського процесу Берлінського і Бергенського комюніке” [3]. Це твердження цілком відповідає тому, що будь-яка система освіти базується на визначеній і загальноприйнятій системі цінностей, що переважає у відповідному соціумі. Похідним від цієї системи цінностей є вибір стратегії розвитку сучасної освіти, що, власне, переживаємо й ми в Україні. Нині очевидно прослідковуються численні прояви глобальної інформаційної революції, що тісно пов’язані з настільки ж очевидною дисгармонією між матеріальним і духовним буттям. Ця суперечність виявляє, що універсалізація умов життя далеко не завжди сприяє поглибленню людської сутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча в світі й існують напрацьовані певні форми і

методи організації освіти, однак нині і перед вітчизняною педагогічною освітою постає проблема вироблення моделі, яка б адекватно відповідала сучасному науково-технічному поступу, що детермінує її стан, напрямок і темпи розвитку. Виробленню моделі модернізації педагогічної освіти певним чином сприяли дослідження багатьох вітчизняних науковців і практиків. Відомий фахівець в освітній сфері І.А. Зязюн стверджує, що у ринкових умовах працівникам освіти і керівникам необхідно “сфокусувати свої зусилля, вони повинні усвідомити існування альтернативних можливостей, а також врахувати суперечність між необхідністю, з одного боку, надати кожній людині повну свободу, а з другого, – зробити так, щоб вона бажала робити те, що необхідне суспільству. Рівень прогресу, якого можна досягти без примусу, залежить від розуміння двох вихідних положень. Перше полягає в тому, що демократичні ідеї слід розвивати кожному новому поколінню, використовуючи для цього систему освіти. Друге – має існувати зв’язок між